

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СВІТОГЛЯДУ ГЕТЬМАНА
ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО У МІЖВОЄННУ ДОБУ

(з неопублікованого листування П.Скоропадського з О.Назаруком)

Т.СИДОРЧУК

*Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти**Академії педагогічних наук України*

Українська традиційна консервативна ідея у ХХ ст. знайшла своє реальне втілення в двох явищах, поєднаних причинно-наслідковим зв'язком: Гетьманаті – консервативній формі Української Держави 1918 р. і гетьманському русі і в еміграції. Гетьманська держава проіснувала сім з половиною місяців – від 29 квітня 1918 р., коли на Хліборобському конгресі у Києві був проголошений гетьманом України Павло Скоропадський, і до 14 грудня того ж року, коли гетьман зрікся влади. Часові рамки гетьманського руху в еміграції ширші – понад 70 років і позначені створенням Українського Союзу Хліборобів – Державників (УСХД) у Відні 16-29 січня 1920 р. та початком 90-х років, коли відбувається ряд наукових конференцій в Україні, на яких вперше після повалення Гетьманату і вимушеної еміграції діячів Гетьманської держави були легалізовані в українській науці ідеї українського консерватизму, творча спадщина ідеолога українського монархізму В. Липинського, історичні постаті діячів Гетьманату і гетьманського руху¹. Українська держава 1918р. і гетьманський рух в еміграції об'єднані неординарною особистістю в українській історії ХХ ст. Це – особа гетьмана П.Скоропадського, життя та діяльність якого на батьківщині та поза її межами ще чекають на належну увагу науковців. Після зречення від влади, а також звинувачення у зраді Української Народної Республіки і злочинах перед українським народом та на основі цього оголошення його поза законом згідно з постановою Директорії та універсалу С. Петлюри Павло Скоропадський покидає Україну і згодом потрапляє до Німеччини, де оселяється разом з сім'єю в берлінському передмісті Ванзее. За кордоном опинилися також працівники урядових та дипломатичних структур гетьманської держави, прихильники гетьмана та представники українських хліборобських об'єднань, серед яких слід назвати В.Липинського, Д. Дорошенка, С. Шемета, О.Скорописа –Йолтуховського, М. Кочубея та ін. Саме ці діячі, перебуваючи вже в еміграції, були ініціаторами створення УСХД – організації, яка поставила за мету досягнення незалежної суверенної української держави у формі трудової монархії на чолі з дідичним гетьманом, визнаного всіма класами². З'ясувавши у П. Скоропадського про його наміри не залишати політичної діяльності, творці УСХД звернулися до нього в кінці 1919р. з пропозицією очолити українські консервативні сили за кордоном “на основі своїх законних гетьманських прав для рятування погібаючої ідеї української державності”³. Для ініціаторів новоствореної організації, які вбачали в особі гетьмана символ української суверенної держави і її верховну

*В документах, опублікованих у рубриці, збережені мовні особливості та орфографія авторських текстів.

владу, П. Скоропадський був також головою роду, що відновив 29 квітня 1918р. свою гетьманську традицію і тим самим став єдиним законним гетьманським родом у нових історичних умовах. Таким чином, український консервативний рух від часу свого організування в еміграції був пов'язаний з особою гетьмана, що знайшло своє відображення і в назві цілого руху, який у своїх власних офіційних документах, а також у суспільній свідомості став іменуватися гетьманським.

Протягом 20-ти міжвоєнних років гетьманський рух знайшов однодумців і прихильників серед української суспільності в ряді країн Європи та Америки, де виникли його організації та пресові органи. Центром гетьманського руху була Німеччина, де жив П.Скоропадський і більшість членів Ради Присяжних та Головної Управи УСХД⁴, яка з 1929 р. видавала тут свій Бюлетень. У Берліні в 1926 р. був заснований Український науковий інститут "Українським товариством допомоги біженцям", яке очолювала на той час дружина гетьмана П.Скоропадського – Олександра Скоропадська. За весь час діяльності Інституту, в його керівництві й науково-дослідницькій праці аж до закриття його в 1945 р., чільні місця тут посідали гетьманці⁵. В Австрії жив і працював теоретик українського консерватизму В. Липинський, який у 1920-1925 рр. видавав друкований орган гетьманського руху, неперіодичний збірник "Хліборобська Україна". У Чехословаччині були створені гетьманські організації "Український Стяг", Союз Українських Хліборобів в ЧСР, Група гетьманців у Празі, у Франції – Союз Українських Хліборобів. У Польщі існувала Варшавська група УСХД. В Англії в 1932-34 рр. група гетьманців видавала інформаційний бюлетень англійською мовою "Investigator". В середині 20-х років гетьманський рух охопив українські і січові організації Канади і Сполучених Штатів Америки, які згодом були перейменовані на Союз Гетьманців–Державників Північної Америки і Канади, а також були засновані нові об'єднання – Організація Українських Робітників – Класократів у Канаді та Союз Гетьманців–Державників Плуґа і Меча в Аргентині. З часом український консервативний рух поширив свої впливи також на українські етнічні землі, зокрема на Східну Галичину та Волинь, де діяли гетьманські осередки і працювали відомі гетьманські діячі.

Одним із таких активних діячів гетьманського руху міжвоєнної доби був Осип Назарук⁶. Його листування з Павлом Скоропадським, яке зберігається в Центральному державному історичному архіві (ЦДІА) у Львові, є надзвичайно цінним джерелом для характеристики світогляду останнього гетьмана, його політичної діяльності у міжвоєнну добу. Воно включає частку документальної спадщини Павла Скоропадського, що розкриває його роль, як керівника українського консервативного руху в еміграційний період, офіційні й особисті стосунки з членами гетьманських організацій та інших політичних об'єднань, з діячами української церкви та культури, зв'язки і контакти з політичними, військовими і церковними колами Німеччини, Австрії, Англії⁷.

Усього в ЦДІА у Львові зберігаються 33 листи П. Скоропадського до О.Назарука, більшість з яких на цупкому білому папері з відтисненими монограмою "П.С." та адресою в Ванзее, за якою мешкав гетьман, і звідки була відправлена ним уся кореспонденція⁸. Листи можна поділити на дві групи. Перша невелика група складається з 5 листів, написаних протягом майже десятиліття й

охоплює 1926-1935 роки, коли стосунки між П.Скоропадським і О.Назаруком мали суто офіційний характер. Перший лист написаний 23.04.1926 року, тобто тоді, коли О.Назарук перебував у США і був призначений на посаду редактора українського часопису “Америка” в Філадельфії. У цей період респонденти особисто знайомі не були і до цього часу не зустрічалися. Їхнє заочне знайомство відбулося через В.Липинського, з яким О.Назарук підтримував тісні стосунки з часу еміграції до Відня в 1919 р. й активно листуючись з ним після своєї поїздки як представника уряду ЗУНР до Канади і подальшого переїзду до США в 1922-1927рр.⁹ В листі висловлене визнання гетьманом праці О.Назарука по редагуванню ним органу Українських Січових Організацій в Америці “Січ” та сподівання, що під умілим проводом О.Назарука часопис “Америка” “розвинеться, поширить і поглибить розуміння справжнього патріотизму та державності між нашими земляками”¹⁰. Лист написаний у характері офіційної подяки за дійсно унікальну працю О. Назарука в справі організації гетьманського руху та поширення консервативних ідей серед української громадськості в Північній Америці. Даний лист мав, мабуть, велике значення для О.Назарука тому, що, незважаючи на труднощі переїзду до Європи, він привозить його з собою і зберігає в своїх документах.

Наступні чотири листи П.Скоропадський адресує О.Назаруку вже в Галичину, куди останній повернувся влітку 1927 р. Перед приїздом до Львова О.Назарук відвідав гетьманський центр у Берліні, якому представив письмовий звіт про організацію гетьманського руху в Канаді і США. Саме тоді і відбулася зустріч О.Назарука з П.Скоропадським. У Львові О.Назарук на пропозицію греко-католицького єпископа Г.Хомишина з 1.01.1928 р. редагує “Нову Зорю” – орган Української Християнської Організації, через який активно пропагує консервативно-монархічні ідеї у власних статтях та надаючи шпальти часопису членам гетьманських організацій в еміграції та Галичині. Той факт, що українська католицька газета “Нова Зоря” до часу свого закриття в 1939 р. була одночасно й виразником гетьманської ідеології на західноукраїнських землях, не був випадковим. Носіями консервативних ідей у Галичині, починаючи з ХІХ ст., були греко-католицькі священики, з якими П. Скоропадський саме через О.Назарука і підтримував контакти. Свідченням цих зв’язків є конфіденційний лист гетьмана від 21.01.1935 р., в якому він просить О.Назарука підтримати з свого боку прохання до єпископа Станіславівської дієцезії Г.Хомишина тимчасово профінансувати видання “Хліборобського Шляху” – органу галицької групи гетьманців¹¹.

Друга група кореспонденцій П.Скоропадського до О.Назарука включає 28 листів, які порівняно з першою групою обмежуються стислішими хронологічними рамками: перший лист написаний 8.11.1937 р. і останній – 16.02.1940 р., майже за півтора місяці перед смертю О.Назарука. Даний блок листів розкриває розвиток гетьманського руху наприкінці 30-х років, стосунки між його членами, внутрішні проблеми і завдання, а також ставлення до інших політичних об’єднань та їх окремих представників в еміграції і на західноукраїнських землях. Друга половина 1937 р. – це період реорганізації гетьманського руху, коли УСХД припинив свою діяльність і на його місці постав Союз Гетьманців Державників (далі – СГД). В основних положеннях у справі реорганізації гетьманський центр підкреслював, що гетьманці не

зрікаються своєї мети “відбудови на Україні Незалежної Суверенної Держави в формі Трудової (класократичної) Монархії”¹². Досягнення цієї мети вимагає, з одного боку, ірраціонального хотіння носіїв і виразників цієї ідеї до її здійснення, а з другого, – раціональних, відповідних до умов, часу і місця, організаційних форм. Улітку 1937 р. гетьманський центр працював над створенням статутних документів у світлі реорганізації цілого руху. П.Скоропадський, знаючи О.Назарука як здібного журналіста і публіциста, який майстерно володів пером, як довголітнього редактора часописів, що займали певні стійкі позиції в пресовому світі Галичини і, безперечно, як переконаного гетьманця, вибирає серед членів гетьманських організацій і прихильників консервативних ідей на західноукраїнських землях і взагалі в еміграції саме його для редагування проєктів статуту і регламенту СГД. Свій вибір П.Скоропадський пояснює в листі від 8.11.1937 р.: “Мене дуже зворушує глибина, з якою Ви кожне гетьмансько-монархічне питання освітлюєте й те, як блискуче пропагуєте серед нашого громадянства монархічні принципи, саму суть монархізму. Нема сумніву: користь від Ваших статей для нашого Діла велика”¹³. Цей лист є важливим у розумінні причин ліквідації УСХД і потреби внутрішньої перебудови в цілому гетьманського руху, що впливало з відмінності поглядів П.Скоропадського на Раду Присяжних та її завдання і тактику діяльності згідно з потребами і вимогами часу. Ці суперечності в гетьманському русі були продовженням конфлікту майже десятирічної давності, який тоді призвів до оголошення в 1930 р. В.Липинським ліквідації УСХД і створення нової консервативної організації “Братства Українських Класократів-Монархістів, Гетьманців”. Суть конфлікту кінця 20-х років полягала в тому, що гетьман намагався взяти в свої руки практичне керівництво цілим рухом, а це суперечило поглядам В.Липинського. Останній вважав, що гетьман повинен виступати лише як репрезентант ідеї української монархічної держави, обмеженої контролем Ради Присяжних на зразок конституційної монархії Великої Британії. Незважаючи на цей конфлікт між першими особами руху і навіть виходу з його ряду активних діячів на чолі з В.Липинським, гетьманський рух подолав кризову ситуацію і не довів до розпорошення своїх організацій. Впродовж наступних років, аж до липня 1937 р. – часу прийняття Радою Присяжних рішення про ліквідацію УСХД, гетьманський рух керувався програмними документами цієї організації. П.Скоропадський у вищезгаданому листі окреслює два моменти, які викликали розбіжність між ним і членами Ради Присяжних. Останні відстоювали думки свого першого голови В. Липинського про обмеження практичної діяльності гетьмана і наголошували на його представницьких функціях. П.Скоропадський категорично заперечував проти такого погляду, виходячи з нових зовнішньополітичних умов і багаторічного досвіду діяльності в еміграції: “царюй, але не управляй”, – так каже Рада Присяжних, а я кажу: “не будь диктатором, але ти єдиний маєш остаточно рішення в усіх важливих питаннях, бо тоді лише можна приймати рішення без прогаяння, і рішення ті не будуть половинчастими, не будуть результатом якихось компромісів, що завжди кепсько”¹⁴. Другий момент, який викликав незгоду частини членів Ради Присяжних, стосувався методів і напрямків діяльності гетьманського центру і руху загалом. П.Скоропадський і його прихильники вважали, що в боротьбі за власну

державу треба розрізняти два етапи: в першому відбувається підготовка українських сил до здобуття влади в Україні провідною верствою на чолі з законним дідичним гетьманом, а в другому етапі проходить процес впорядкування і зміцнення української держави та громадського життя. Діяльність провідної верстви в тих етапах мала проходити в різко відмінних умовах, а тому вимагала і відмінних методів організації сил для кожного етапу¹⁵.

Опрацьовуючи параграф проекту Статуту СГД про голову української держави, О.Назарук пропонував надати повну владу гетьманові в двох вищезгаданих етапах боротьби за державність. П.Скоропадський, який наполегливо добивався від опозиції серед гетьманців права реально керувати рухом в еміграції, визнає за доцільне надання повноти влади лише в першому етапі підготовки і здобуття державності і закликає до великої обережності щодо повновладдя однієї особи в другому етапі і небезпечності цього явища: "Коли Гетьмани послідує, вже сидячі в Києві, будуть не мяккотілі, а дійсно мужні люди, прийдеться їм добути собі повновласть для того, щоб монархію не розшарпали у перші же часи або наші сусіди з зовні, або інтернаціоналісти з середини. Але чи варто в другому етапі настоювати на повноті влади Гетьмана вже тепер, як то в першому етапі? [...] В першому етапі він вимагає повновласть – це ясно – бо війна, але коли не війна, то в усякому разі –військовий стан панує. Але в другому етапі це вже не так зрозуміло. [...] Я того погляду: треба старатись, щоб цієї повноти влади гетьманові і в другому етапі не було потрібно. Треба вже в першому періоді виховувати людей в цьому дусі. [...] На мій погляд теоретично давати монархові, чи нормального типу людині, повновласть – це не є небезпечним в наші часи в тому змислі, що він буде зловживати владою. Давати повновласть диктаторську заздалегідь цілому рядові поколінь, в першу голову нівечить самих монархів, яких в дитинстві діти виховуються в почутті, що вони не люди, а якісь півбоги й які завдяки цьому легко дегенеруються"¹⁶. Після отримання листа від О.Назарука з підтвердженням його прихильного ставлення до своїх поглядів у справі реорганізації і згоди співпрацювати в розробці програмних документів СГД, П.Скоропадський надсилає не лише самі проекти, а й цілий блок матеріалів, пов'язаних з ними. З листів довідуємося про процес складання проектів, Статуту і Регламенту нової організації, над якими працювали спочатку незалежно один від одного спеціальна комісія Гетьманської Управи, створена гетьманом на чолі з В.Мельником, а також гетьманці, які проживали в еміграції в інших країнах, зокрема В.Леонтович, П.Ковальов, Б.Гомзин. Проекти, складені ними, а також їх листування, присвячене обміну думками в процесі роботи над програмними документами були надіслані О.Назарукові для їх розгляду й обговорення серед гетьманців у Галичині та остаточного опрацювання. Одне з питань реорганізації було пов'язане також з вибором назви нової організації. До запропонованої центром назви СГД О.Назарук ставився негативно, аргументуючи, що для іноземців слово "гетьманець" незрозуміле, а для українців воно пов'язане з явищем виборності й бере свій початок з традиції наддніпрянців, тим часом, як в інших українських землях сильніше коріння має княжа традиція. Тому О.Назарук пропонував назву Союз українських монархістів, або Організація монархістів України¹⁷. На ці твердження О.Назарука П.Скоропадський відповідав, посиляючись на власний

досвід перебування в інших країнах і спілкування там з представниками аристократичних кіл, що ставлення іноземців до українських титулів було шанобливим, і ця повага ґрунтується насамперед на ставленні до самої особи представника держави і носія того чи іншого титулу: “Я дуже чулий в цьому відношенні й скажемо, в країні снобів, в Англії я багато бував в вищих колах і ніколи я не примітив, щоб до цих титулів не так ставилися, як слід”¹⁸. В іншому листі П.Скоропадський, говорячи про назву організації, переконує О.Назарука в недоречності відмови від поняття “гетьманський”, аргументуючи закріпленням у свідомості української громадськості та серед іноземців цього поняття з українським консервативним рухом: “В українському суспільстві гетьманство і все, що зв’язане з ним, має своє певне окреслене обличчя. Ми вже маємо певний базис і тепер знову забувати про нього й пропагувати новий – це, здається мені, неправильно. Будемо сильні, тоді і титул змінимо, й назви підберемо для нашого титула підходящі. Гетьманство наше монархічне; це всі знають, хто нами цікавиться. Це скромно. Змінювати титул, присвоювати вищий, не маючи ані території, ані армії – зовсім не підходяща річ. Титула Гетьмана ніхто не може у мене відібрати, ані його висміяти. Вільгельм зрікся, але хто його в Німеччині не уважає, в смислі титулування, за короля Пруського й Імператора Германського?”¹⁹.

Дані листи є додатковим джерелом, яке висвітлює не лише час і обставини їх написання, а й події, які вже на кінець 30-х років стали історією і причини яких вимагали політичного осмислення, пояснення широкому загалові та науковий аналіз яких і сьогодні є необхідним у контексті вивчення української державності на початку ХХ століття. Мова йде, зокрема, про зречення П.Скоропадським гетьманства. Майже після 20-ти років з часу написання гетьманом відмови від влади П.Скоропадський так оцінює свій вчинок: “Я зрікся від гетьманської влади, але не від прав на гетьманський стіл. Це різниця ... Я відмовився від влади добровільно, виключно за-для користі української справи, бо в той час ситуація склалася для українства так не вигідно, що для збереження Української Ідеї єдине, що мені залишалося – це зректися. Я не допускав ні одної хвилини думки, що мої противники зможуть Україну зберегти, а тим більше порядок в ній встановити, але я думав, що раз противникам моїм (це мені тоді так здавалося), українські люди вірять, а мені ні, то я повинен зректися. Якби мені було відомо в той час, що за мною стоїть хоча б одна невеличка українська організація я б рішуче повів діло й влади не здав”²⁰. Ще більшої ваги ці слова набувають, враховуючи, що написані вони не просто свідком того часу, а головним учасником тих подій та не для публічного оголошення, а як роздуми людини, висловлені в особистому листуванні до свого однодумця.²¹

В міжвоєнну добу, як зазначалось вище, в Німеччині знаходився центр українського консервативного руху, який існував тут, незважаючи на зміну влади, на легальному становищі. Ставлення німецької офіційної влади до гетьманського руху часів Веймарської Республіки і націонал-соціалізму, безумовно, відрізнялося, про що свідчать слова П.Скоропадського в одному з листів до О.Назарука: “Нам приходилося тут один час дуже багато затратити енергії на те, щоб наш рух, залишаючись тим, чим він є (рухом виключно українським і цілком вільним) міг би в Німеччині далі розвиватися. Тепер це

досягнуто. Нашому рухові офіційних перешкод не роблять". Гетьманці, П.Скоропадський зокрема, спиралися на німецькі консервативні військові кола. За часів Веймарської Республіки постала культурно-освітня організація – Українська Громада, провідні позиції в якій до початку 30-х років займали гетьманці. Український науковий інститут у Берліні був створений у 1926 р. за безпосереднім сприянням президента П.фон Гінденбурга. П.Скоропадський підтримував особисті тісні стосунки з представниками військової аристократії, зокрема з генерал-лейтенантом, колишнім начальником штабу німецьких військ в Україні В.Гренером, фельдмаршалом К.фон Маннергеймом, фельдмаршалом П.фон Гінденбургом, полковником О.фон Авенслебеном, а також тими його товаришами по навчанню в Пажезькому корпусі та по службі в царській армії, колишніми царськими офіцерами та остзейськими баронами, які прийняли у міжвоєнну добу німецьку ідентичність та громадянство і відповідно отримали військові чини Вермахту. Контакти саме з цими колами Німеччини, незаангажованість у діях офіційних націонал-соціалістичних структур пояснює, чому П.Скоропадський у листах написаних у квітні, травні, серпні 1939 р. на запитання О.Назарука не раз відповідав, що війни в скорому часі не буде²². На стан гетьманського руху в Німеччині в 30-і роки можуть пролити світло деякі міркування П.Скоропадського в листі від квітня 1939 р., в якому він пише: "де б не були гетьманці, вони повинні в той час, коли треба вирішувати, як бути, керуватися лише справжніми інтересами України, а коли вони живуть в країні, де інтереси України ніяк не можуть бути зв'язані з інтересами країни, де вони живуть, хай тимчасово відходять в тінь"²³.

Деякі пояснення П.Скоропадського щодо стосунків українських політичних сил з німецькими, як сучасних, так і майбутніх, також наводять на думку, що гетьманський рух в Німеччині мав зв'язки саме з військовою аристократією, в середовищі якої формувалося опозиція до нацистського режиму, що наважувалася протистояти йому й організовувати замах на життя Гітлера. Наскільки можливо було довірити листу, написаному в липні 1939 р. й адресованому з Німеччини в Польщу, свої міркування, П.Скоропадський так виклав О.Назаруку: "Гетьманський рух – це рух суто український і вільний рух; ми знаходимо, що Німеччина може нам допомогти – ми її поважаємо, але ми не агенти німецькі. Поважні німецькі групи розуміють нас і рахуються з нашою точкою погляду; є групи, що, очевидно, дивляться інакше і думають, що для користі їх Держави їм треба мати щось інше. [...] В кожній країні і в кожному громадянстві є світлі сили й сили тьми; світлі сили шукають всюди созвучних їм світлих сил, а тьми єднаються з ними по дорозі. Вічний закон; ось тут саме"²⁴.

Отже, поширений міф, що гетьманський рух у міжвоєнну добу був колабораціонізмом з фашистським режимом, не має під собою реального ґрунту і заслуговує не лише на всебічне й об'єктивне вивчення, а і на кардинальний перегляд усталених стереотипів. Гетьманський рух у міжвоєнну добу в Галичині й еміграції був складним історико-політичним і соціальним явищем, який зазнавав певної еволюції і мав різноманітні ідеологічні, світоглядні і соціально-політичні аспекти²⁵.

П.С

Berlin – Wannsee
 Alsenstr. 17
 6.XI.37.

Високоповажний Пане Докторе !

Дозвольте мені Вам сердечно подякувати за ті прекрасні статті, що час від часу з'являються в "Новій Зорі". І коли, на жаль, Вашу заслугу маса ще не дооцінила, то до цього треба ставитися спокійно, пам'ятаючи, що це відома річ : талант рідко оцінюється належно поколінням, серед якого він виявляється.

Знаю про Ваше листування з Данилом і в курсі того, що Ви взагалі писали; з цього листування я знаю, що Ви ближче хотіли з'ясувати, чому сталося розв'язання Ради Присяжних, а потім уже оповісти в Вашому часописі про сам факт розв'язання УСХД. Данило Вам дав зовсім об'єктивну і вірну картину всіх подій, сполучених з розв'язанням Ради Присяжних, але Ви в Вашому часописі і на це не реагували так, як, здається, Ви раніш це хотіли зробити. Тепер вже те, що зробила частина Ради Присяжних, – стара історія. Я її пережив.

Гетьманський Рух від факту розв'язання не постраждав, але дозвольте мені тепер, коли все заспокоїлось, спитати Вас, чому Ви, завжди так близько в Вашому часопису, приймаючи до серця все, що зв'язане з Гетьманським Рухом, у данім разі промовчали? Мені цікаво, чому Ви промовчали і отже, коли моє прохання не є для Вас чимсь неприємним, я дуже був би Вам вдячний, коли б Ви зовсім одверто мені написали, чому Ви так поступили. В данім випадку, окрім чисто теоретичного інтересу знати, як думає видатний монархічний мислитель про все, що в нас у Гетьманськiм Проводі трапилось за останній час, у мене й ще інша думка: це прохати Вас ласкаво висловити Вашу думку з приводу слідуючої справи: Ясно, що з моменту, коли Рада Присяжних припинила свою діяльність і – тим більше – розв'язала УСХД, постала потреба перевести цілу низку основних реформ у нашому Русі. Треба насамперед об'єднати всіх гетьманців в організації. Дати цій організації провід, а головне – переглянути основні закони нашого Руху, що теж потребують загальної зміни в зв'язку з розв'язанням УСХД.

Покищо я тут з деякими своїми помічниками виробляю низку нових основ, що мають відношення до цієї справи. Виробив статут і регламент нової організації і працюю, далі над виробленням головних основ нашого Руху. Я призначив комісію, що все це розглядає, і цій комісії наказав звести до одного погляди членів комісії. В скорому часі я матиму результати праці комісії.

Тепер для мене було б дуже бажаним, щоб Ви, високоповажний Пане Докторе, коли вся ця попередня праця буде вже зроблена, розглянули уважно всі ці проекти й висловили зовсім одверто мені Ваш погляд, який, як я Вам вже висловив, дуже для мене цінний. Але я про все це можу Вас прохати при одній умові, що Ви в основних засадах нашого Руху зі мною згоджуєтесь. Тому то мені й важливо, як Ви поставилися до справи саморозв'язання Ради Присяжних і розв'язання УСХД, а також і до того, що писав Вам Данило. Це треба з'ясувати.

Частина Ради Присяжних стала в опозиції до мене тому, що вона вважала що Гетьман повинен "царювати, але не правити", а я кажу, що в дану хвилину це нонсенс. Хто хоч трохи ближче стоїть до нашого Діла, не може це не

зрозуміти. Друге: Рада Присяжних вважала, що методи, які безумовно були б добрі, коли б ми були в Україні, можна вже тепер застосовувати, коли ми на еміграції. Я кажу, що це теж нонсенс. Нам треба мати мету – “ми хочемо ось такого державного устрою в Україні, ми хочемо ось таких соціальних основ”, але тепер ми всі ці засади й основи перевести в життя не можемо, та й практика впродовж 15 років показала нам, що ми не можемо цього досягти, а тому треба відверто признати два етапи діяльності: перший етап в умовах нашого сучасного життя, другий – в Україні. Але мета і для першого, і для другого все має бути – однакова.

Нарешті: “царюй, але не управляй” – так каже Рада Присяжних, а я кажу: “не будь диктатором, але ти єдиний маєш остаточно рішальний голос в усіх важливих питаннях, бо тоді лише можна приймати рішення без прогання, і рішення ті не будуть половинчастими, не будуть результатом якихось компромісів, що завжди кепсько. Краще не найрозумніше рішення, але негайно, рішуче прийнято та енергійно переведене в життя.”

Та тут ще цілий ряд питань, в яких Рада Присяжних зі мною не згоджувалась, але те що вище написано, були основними питаннями, де виявилась наша взаємна незгода.

Отже, мені важливо знати, чи Ви, грубо кажучи, в основних рисах мого погляду, чи погляду Ради Присяжних

Коли Ви мого погляду, тоді Слава Богові, я можу сміливо звернутися до Вас у справі розгляду нових статутів і регламентів, нових основ і т.д., і я вірю, що, коли Ви маєте змогу мені допомогти в цих справах, Ви це зробите. Коли ж Ви не згоджуєтесь зі мною, то тоді моє звернення до Вас було б неактовним супроти Вас, та й користі Ділу не дало б.

Тим то я з таким зацікавленням очікував, що ви заберете голос у Вашому часопису з приводу розв’язання Ради Присяжних, бо тоді я знав би як бути; а що цього не сталося, то доводиться мені звернутися безпосередньо до Вас і просто Вас запитати, чи Ви, Високоповажний Пане Докторе, з тими думками, що я їх накреслив, згоджуєтесь, і коли так, то тоді дозвольте Вам у відповідний час прислати на розгляд те, що було й буде вироблене Гетьманською Управою й комісією, що я її був призначив для вводу нашого Гетьманського Руху в ясні організаційні рамки. Наколи ж Ви не згоджуєтесь, то прошу дарувати мені, що я Вас турбую, і прийміть ще раз мою найщирішу подяку за Вашу таку корисну діяльність для пропаганди Гетьманського Руху серед нашого українського суспільства, пропаганду, яку я Вас прошу продовжувати так блискуче і надалі.

У Данила покищо, слава Богові, все гаразд.

Щиро Вас поважаючий

Павло Скоропадський.

П.С

Berlin – Wannsee
 Alsenstr. 17
 25.01.38.

До ВПП. Д-ра О.Назарука.

Високоповажний Пане Докторе!

Листа Вашого від 1.01.38. одержав. Дякую.

1) В справі відкликання зречення з влади, напишу окремо на цих днях.

2) Щодо Регламенту, то я хотів би внести туди доповнення. Практика життя показує, що нам потрібно в кожній країні мати свого Представника. Теоретично це зрозуміло й можливо, але на практиці виходить інакше, бо Представника хоч і бажано в даній країні мати, але відповідну людину для цієї посади знайти важче. Треба мати свою місцеву, надсилати з іншої країни не можна, та й це дуже дорого коштувало б. Як рідкий випадок це можливо, як правило – ні. Тому вихід один : це мати представників різних ступенів.

3) а) Перший ступінь – Представник Гетьманської Управи. Він буде одержувати велику повновасть для зовнішньої і для внутрішньо-організаційної праці. Коли одна людина не може, в залежності від своїх здібностей до тієї, або іншої роботи, бути представником по зовнішніх і одночасно й по внутрішньо-організаційних справах, тоді Гетьманська Управи може розділити ці дві галузі діяльності, іншими словами – призначити одну людину Представником Гетьманської Управи по зовнішніх ділах, а другу по ділах внутрішньо-організаційного порядку. Приклади : Коростовець має широку повновасть, але до внутрішніх справ ніякого дотику не має. Вірно, що в Англії і українців дуже мало, але хоч би їх було й багато, я б Коростовця представником Гетьманської Управи по внутрішніх справах, не призначив. Він для цього не має хисту. Але в Празі, наприклад, Гомзин у мене є представником і по внутрішніх і по зовнішніх справах.

Представник такий – це те, що в державній дипломатії називають “черезвичайним послом” з великими повновастями і з пропорціонально скарбниці даної держави, великим грошовим утриманням.

б) Другий ступінь – це Відпоручник Гетьманської Управи. Функції ті самі, що й у Представника, але повновасть мала. Він мусить про все докладати й запитувати Гетьманської Управу, як бути.

в) Нарешті, третій ступінь – це вже Референт, не Гетьманської Управи, а відповідного відділу Гетьманської Управи (організаційного чи закордонних справ). Повновасть ще менша, ніж у відпоручника і т. д.

4) Назву залишаю: С.Г.Д.

5) Не могу з Вами погодитися, високодостойний Пане Докторе, що в даному конкретному випадку Данило був не прав, коли він відгородив себе від титула російського принца і від росіян взагалі, а з другого боку весь час намагається, щоб титул Гетьманича став всім відомий, і тим самим підняти цей титул.

Я майже всіх російських князів знаю : поміж титулованими росіянами у мене і у моєї жінки багато навіть родичів. Але скажу Вам одверто, справа з

ними, в українському смислі, безнадійна, особливо безнадійно сподіватися, що з ними можна чогось осягати добром. В цьому ділі найменшу роль відіграє якесь політичне міркування, якийсь високопатріотичний спосіб думання; ні, тут роль відіграє страх загубити главенство Великоросії, бо це одіб'ється на них самих, а потім це є просто заздрість: "Чому він, а не я? Чим він кращий од мене?"

Коли я був в Києві, вони були проти мене. Власне кажучи, вони ж не всі дурні були, бо були й такі, що розум мали. Чому ж таке нещире до мене ставлення? Здавалося, що з двох кандидатів на владу, скоріш на мій бік треба було б їм стати, ніж на бік Петлюри. Так майте на увазі, що більша частина їх корилася мені лише тому, що вважала, що я сильний, а частині їх було б приємніше бачити на чолі держави Петлюру, ніж мене. Чому? Тому, що з Петлюрою вони не рахувалися, а зі мною мусили рахуватися, бо я сам пан. А почуття заздрості вони позбавитися не могли. "Чому я, а не вони?"

Чим ясніш ми від російських панів відмежуємося, чим ясніш ми будемо не в одній з ними купі, тим менше вони будуть старатись поборювати нас, бо тоді вони не зможуть сказати: "Чому він, а не я?", а будуть казати: "Він, – тому-то й тому-то, бо я до цього не належу".

По-друге, половина цих панів zdeгенерована, а майже 9/10 неясно стоять відносно большевизму, не в тому розумінні, що вони симпатизують большевикам, але спосіб думання в багатьох питаннях у них большевицький. Большевизм для них не таке зло, як для нас, бо большевизм стоїть за самодержавіє і єдину-неділиму Росію.

Майте теж на увазі, чим рішучіше від них відмежуватися і це ясно казати, тим більше нашому братові шаноби, поваги до нас і бажання до нас іти. Окрім цього треба на увагу взяти слідуюче: коли б Данило не відгородився від титулу російського принца, тоді росіяни мали б право (що вони спочатку і робили) казати, що Данило самозванець, що російського титула принца (князя) у Скоропадських немає і це було б фатально для Данила і для всієї нашої справи, бо англіїці страшенно не люблять людей, що беруть якісь титули, як і їм не належать.

Навпаки, вказавши, що він не принц, і прохаючи, щоб його так не називали – він підвищив себе в очах чужинців і морально і в соціальному відношенні, бо він каже, що він не принц, а Гетьманич, що є більш високим. Тоді являється питання, що таке "Гетьманич?" – Син Гетьмана (правителя, монарха великої країни); зовсім інше до нього ставлення, ніж до російського принца, бо багато є тепер таких князів, що дуже низько стоять на соціальному щаблі, а він – син монарха, претендент і т. д.

Я не згоджуюся з Вами, щодо Титула Гетьманича чужинці будуть ставитися, як до якого-небудь фарбованого монарха. Це зовсім не так. Можу це сказати тому, що я багато пережив такого, що мені дає можливість ясно скласти собі погляд відносно цього.

За кордоном я був кілька разів, і сам і з Данилом, будучи "правлячим" Гетьманом і тепер, на еміграції (в данім разі це значить поза межами Німеччини), і я виніс такий погляд, що при тактовному, обережному й продуманому поведженні до титула Українського Гетьмана й Українського Гетьманича чужинці відносяться з великою повагою. Все це залежить виключно від носіїв цих титулів, а принципового зневажливого ставлення до цих титулів немає.

Я дуже чулий в цьому відношенні й скажемо, в країні снобів, в Англії, я багато бував в вищих колах і ніколи я не примітив, щоб до цих титулів не так

ставилися, як слід. Навпаки, якраз, в Англії, я пережив моменти не дуже приємні, коли старі пані, по англійському звичаю, вітаючись зі мною, як з монархом, робили глибокі реверанси. Повторюю, тут все діло в тім, як поводитись носій титула.

Нарешті, скажу Вам, це є один з наших (моїх і Данила) дуже важких обов'язків : як би кепсько до нас, вороже до українського діла суспільство не відносилось, ми повинні тримати високо наш титул. Це важно тому, що це підіймає всю нашу українську справу, але, борони Боже, ніколи не присвоювати собі хоча б і вищого від Гетьмана чи Гетьманича титула²⁶, бо це показало б, що ми не високо ставимо свої титули, коли зазіхаємо на чужі.

6) З Вашим пуктом 3-ім вповні згоджуюся. Написано з приводу цього Данилові, Шаповалові і М. Гетьманові²⁷, та-й тут ми самі збираємо все, що до нас надходить.

7) Багато в чому Ви праві, в тому, що Ви пишете у точці 4 – їй Вашого листа, особливо погоджуюся з Вами відносно того, що Мих. Гетьман написав в “Запорожцеві” про єдиний фронт Гетьманців з ФНЄ і ОУН. Я про це написав Гомзинові, який являється у нас начальником Пресового Відділу Гетьманської Управи. Написав теж про це Данилові. Буде стаття Гомзина з приводу цього.

8) Тепер ще одне питання, яке треба нам з Вами з'ясувати: в Ваших листах до мене, Ви, говорячи про Гетьманський Рух, називаєте його правим. Це значить, що Ви взагалі рахуєте, що серед українського суспільства є кілька різних політичних угруповань і партій, і що серед угруповань одно з них праве – це якраз Гетьманський Рух.

Вибачте мені, Пане Докторе, коли Ви дійсно так дивитесь (може я й помиляюсь, бо в листах Ви про справи подібного характеру прямо не пишете, але в деяких місцях Ваших листів є ясні натяки на те, що Ви так розглядаєте це питання), то я рахую це неправильним.

Перш за все я вважаю, що слова “праве” й “ліве” у відношенні до людського угруповання в теперішні часи втратило ясність свого значіння. Все тепер змінилося, іншими словами – політичне угруповання може бути дуже правим в старім значінні слова в однім питанні й одночасно дуже лівим в якомусь іншому. Це щодо слів “правий” і “лівий”.

Але що особливо важно встановити – це те, що Гетьманський Рух є Рухом, що все обіймає і все об'єднує і в глибину і в ширину. В глибину – це значить, що він приймає на увагу, рахується з тим, що зроблено попередніми поколіннями, вбирає в себе все здорове, що було останніми зроблено і відкидає те, що втратило значіння, або що при теперішніх умовах являється прямо таки шкідливим. В ширину – це значить, що Гетьманський Рух вбирає в себе людей різних поглядів на деякі питання, що Гетьманський Рух при розгляді всякого питання уявляє з себе Центр, що має два крила, причому, те, що Ви називаєте правим крилом є консервативне начало Гетьманського Руху, і ліве крило, по тій же термінології, менш консервативне, більш радикальне. Головне тут вселити людям почуття, що Гетьманський Рух все обіймає і стремить до загального об'єднання в Українській Нації всього того, що живе, творче, чесне й енергійне.

9) Ніякої княжни Волконської на горизонті немає. Чому розповсюджують такі брехливі новини? Це виключно для того, щоб Гетьманському Рухові

пошкодити. А може люди переплутали те, що чули! Діло в тім, що світліші князі Волконські є родичами моєї дружини. Донька фельдмаршала князя Волконського – рідна бабка моєї дружини. Тому вони є ріднею нам. Може це дало привід для цих балачок. Що торкається Рюриковичевої крові, то у моїх дітей її досить багато, і з мого боку (небагато), і з боку моєї дружини (більше).

10) Зовсім з Вами погоджуюся, що деякі питання, які потрібно подавати до загального відома, треба заздалегідь приподносити загалові у відповідній формі через пресу.

11) За останні часи “Націоналісти” табору Коновальця й УНР в пресі ведуть страшенну боротьбу проти нас. Казна що вони пишуть в “Тризубі” і “Націоналістові” й “Новім Шляху”. Все це писання мало мене обходить, але сумно мені, що все ж таки є частина українства, що потребує таких часописів, що з такою бездарністю, підлістю і злобою зрадагане й головне з відсутністю всякої творчости, всякого поступу вперед.

Уявіть собі, що вони більш п'ятнадцяти років товкмачуть в голови своїх читачів, що я сторонник москалів, що я проти самостійної України. Коли на перших порах деякі мої політичні кроки може й могли помилково давати привід обвинувачувати мене в якихось російських особливих симпатіях і т.д., то зараз після всього того, що я пережив завдяки своєму українству, подавати загалові все ті ж доводи для поборювання мене – це вже максимум бездарности й неймовірна глупота, або нахабство.

12) Одержав тільки що від Данила листа з Оттави. Він пише, що його дуже чемно прийняв Лорд Твидмур, незважаючи на те, що він, Лорд Твидмур, отримував багато листів від місцевих большевиків, росіян і поляків з протестами, щоб Лорд Твидмур удруге не приймав Данила. Після всіх виступів большевиків, свистунівців, націоналістів і т.і. проти Данила й незважаючи на них, це прийняття ще більше підносить престиж його.

Щиро Вас поважаючи

Павло Скоропадський.

Berlin – Wannsee
 Alsenstr. 17
 19.4.39.

До ВП.Пана Д-ра Назарука .

Високоповажний Пане Докторе!

Вашого листа від 27.3.39. одержав. Щиро Вам дякую за нього .

Дуже радий, що можу й надалі з Вами листуватися, але ми переживаємо такі неприємні часи, що дійсно не знаєш, як приступити до такого листування, тим більше, що завдяки різним умовам, тяжко писати так, як того хотілося б. Нашу версію з приводу Підкарпаття Ви знаєте; вона була надрукована в Комунікаті Пресового Відділу Гетьманської Управи. Можу Вам (не для преси) доповнити, що я сам не розумів деяких моментів в діяльності німців, але з повним переконанням в правоту мого погляду, скажу, що в данім разі не стільки німці в своїх політичних вчинках неясні, скільки винні вони в тому, що повірили неймовірній сволоті з українства, а та зіграла домінуючу роллю на Підкарпатті, роллю що головним чином і привела до таких сумних результатів. Вона змогла зіграти таку роллю, бо влада була в рука такої людини, як Волошин, людини достойної, але слабкої й з малим політичним досвідом. Тут винно все Українство: воно виявляє, на жаль, духовну слабкість, не знаходячи моральних сил раз назавжди викинути з свого середовища таких людей. По-друге, в Українців зовсім неоправдана віра в те, що все зроблять німці. Німеччина працює для себе, але це зовсім не виключена річ, а навпаки дуже правдоподібно, що інтереси України паралельні німецьким. Тому допомагати нам, Українцям, як своїм співникам, Німеччині було б логічно. Ми можемо цю тему розроблювати законно й це корисно для нашої праці на добро Батьківщині.

Треба теж мати на увазі, що за допомогою Німеччина буде вимагати від нас, очевидно, багато, але це не страшно, коло все буде поставлено в ясні рамки й коли обидва контрагенти трактуватимуться як рівноправні в переговорах, а не так, як це робить українська сволота, що з високими національними гаслами іде на саму зазорну службу чужим державам, причому майже на увазі, на службу не одній державі, а кільком, за гроші. Тут нема чого чекати чогось доброго. Коротко кажучи, я не нахожу слів для того, щоб досить яскраво заклеїти все те, що робили й роблять досі провідники ОУН (воно ж і УНО).

Я вважаю, що коли б дійсно вони зуміли захопити в свої брудні руки ширші кола громадянства – це було б моральне винищення українського народу, з не меншими трагічними наслідками, ніж винищення фізичне. І це якоесь громадянство терпить; реагує трохи, але замало. Одна частина знає в чім діло, але може вона зтероризована, або думає, що через цих людей можна чогось досягнути. Друга частина просто настільки політично не розвинута, що вірить всьому тому блефу й брехням, що вони їх розповсюджують, і тому не може розібратися, де ж правда й де ні .

Не хочу хвалитися, але в цьому відношенні Гетьманський Рух ясно висловлюється, він рух вільний й знає, в чому діло. Він висловлюється вільно й каже правду в очі й ніхто з нас ніколи не примириться в тім, щоб якась

розвідка, яка десь там в долині, під справжньою сильною владою, може й буде корисна, мала б право лізти вгору й старалась би грати роллю політичних і духовних провідників українського народу. Цього не буде, але скажу правду – нам приходилося тут один час дуже багато затратити енергії на те, щоб наш Рух, залишаючися тим, чим він є (рухом виключно українським і цілком вільним) міг би в Німеччині далі розвиватися. Тепер це досягнуто. Нашому рухові офіційних перешкод не роблять. Але раніш вони були й це все була робота цієї сволоти Ярівської, якій ми тут, в Німеччині стоїмо на перешкоді, та й не тільки тут, але й в інших країнах (Америка, Канада, Франція, Аргентина і інші).

Наш рух розвивається за останні часи добре. Всюди у нас повстали нові об'єднання. Устав і Реглямент СГД проведений в життя, і в деяких країнах вже місцеві відділи СГД працюють дуже добре. Кількість часописів збільшується.

Що торкається того, що Вас, я гадаю, найбільш цікавить – себто велика політика, то про це, власне кажучи, трудно мені Вам сказати щось конкретне. Все це ще в періоді кипіння. Для нас, українців, стоїть питання, чи можемо ми бути нейтральними в великій боротьбі велетнів, де на наше превелике горе, українці будуть поділені фізично серед різних таборів. Як бути? Коли б ми були спасні, коли б у нас дійсно було переведено в життя те об'єднання, про яке ми мріємо, тоді питання це дуже легко могло б бути розв'язано. В даний момент цього бути не може, бо в кожній країні є група людей, що працює фактично не для України, а для тої країни, де вони перебувають й ці групи, на жаль, відіграють досить значну роллю, а громадянство проти їх діяльності реагує слабо.

У мене єдина надія на Гетьманський Рух; де б не були гетьманці, вони повинні в той час, коли треба вирішувати, як бути, керуватися лише справжніми інтересами України, а коли вони живуть в країні, де інтереси України ніяк не можуть бути зв'язані з інтересами країни, де вони живуть, хай тимчасово відходять в тінь.

Тут дуже мало балакають про війну і в близьку війну не вірять. Я думаю, що воно так і справді є, що війни в скорому часі не буде. Зацікавлення до України таке саме, як і раніш. Лист мій досить мало Вам дасть, це вірно, але, на жаль, думаю, що я більшого й дати Вам покищо не зможу. Думаю, що незабаром зможу Вам написати щось більш цікаве .

Я все своє життя до поляків відносився з симпатіями. Ще за старі часи, за імперії, мені доводилося кілька разів брати поляків під свій захист. Коли я був Гетьманом, я також до них відносився з приязню й все робив, щоб облегчити їм їх становище (тоді йшла мова про корпуси польські, що були на Україні). Добре ж вони за все це тепер розплачуються ? Невже ж вони думають, що можуть нас спольщити, чи завжди тримати в такому підлім положенні. Я дивуюся їм.

Щиро Вас поважаючий

Павло Скоропадський

Berlin – Wannsee
 Alsenstr. 17
 18.07.39.

До ВП.Пана Д-ра Назарука.

Високоповажний Пане Докторе !

1) Відповідаю на Вашого листа від 3.7.39 і на лист Ваш до Данила від 8.7.39. Данило виїздив, а тому просив мене дати Вам відповідь на поставлені йому Вами запити в Вашім листі до нього.

2) Висилаю Вам статтю Коростовця в “Дублін Ревю” (це великий місячник католицького напрямку). В цій статті Коростовець хоче трохи зменшити враження статті Бенігсена, але взагалі для таких полемік Коростовець слабуватий, головним чином йому заважає відсутність точності. Все ж таки цікаво. Вам же щиро дякую за те, що Ви взялися за статтю (відповідь Бенігсеніві). Сподіваюся, що Господь Бог допоможе Вам і Ви одужаєте і за короткий час надішлете мені, на зло ворогам, добру статтю.

3) Я про Палієва небагато можу Вам сказати, хіба що ми з ним не в кепських відносинах, але він вільний робити, що хоче. Я вже давно не маю зносин з ним, бо не хочу, щоб який-небудь мій, хоч би і зовсім невинний лист, чи подібний лист кого-небудь із Гетьманської Управи, пошкодив би йому, бо поляки намагаються доказати буцім то у нього зв'язки з німцями. А поляки завжди представляють наш Рух, як німецьке явище. Я рішуче проти цього протестую! Паліїв вміщує іноді в своїх часописах статті, прихильні до нашого Руху, але раптом з'являються статті Грекова. Мені трудно сказати ясно, чому він так робить.

Греков – це явище цілковито негативне, але воно, принаймні досі, не має рішуче ніякого значення, тому мене мало цікавить, що Паліїв дає в своїх часописах місце писанням Грекова. Це лише зменшує значення Палієва. Кашинського я не бачив, але він в справі віденської громади, будучи буцім то проти ОУН і УНО, приїздив сюди і говорив з тодішнім начальником нашого організаційного відділа, полковником Гомзиним (тепер, до речі, нач.орг. В-лу є Мурашко, а полк.Гомзин – нач.пресового В-лу). З Кашинським був сенс розмовляти, бо він рішуче доказував, що Др.Сушко (молода людина дуже шкідливого напрямку), що має посаду начальника Фертрауенсптелле, належить до ОУН. Наші люди теж такого погляду, й я тому не прийняв Сушка, коли він хотів з'явитися до мене, і я заявив, що гетьманці з подібним начальником Фертрауенсптелле нічого спільного мати не будуть, доки він не докаже, що він не є з ОУН. Д-р Сушко заявляє, що він нічого спільного з ОУН не має, але відчит по ділу Перацького, що був надрукований в “Ділі” і в Роттердамськiм часописі про вбивство Коновальця, показують зовсім інше. Я умовою визнання Д-ра С. поставив, щоб він ясно і недвозначно написав в часописах, що він не є і не був членом ОУН і головне не є і не був з ОУН в зв'язку. Д-р Сушко після довгих вагань написав щось таке в часописах, що мене зовсім не задовольнило, бо це виходило, явною крутнею, а зовсім не спростувало факту його зв'язків з ОУН.

Тепер діло ще не вирішено; я стою на своїм, і ні я, ні гетьманці Д-ра Сушка не визнають. Німці хочуть затримати за всяку ціну Д-ра Сушка на посаді начальника Фертрауенсштелле і запевняють мене, що він буде зовсім об'єктивно ставитися до наших людей. По-перше, я цьому не вірю, бо Д-р Сушко повністю в руках ОУН, по-друге, для мене ніякий зв'язок з ОУН не припустимий, поки Др.С. хоч офіційно не дасть вичерпливу заяву, що він не знаходиться в зносінах з ОУН, доти я його признати не можу, бо інакше можуть всякі чесні люди думати, що я пактую з проводом ОУН, що в моїх очах і по погляду всіх чесних гетьманців являється, я вже не раз так висловлювався, ганьбою для Українства, ганьбою, тому що всі знають, що провід ОУН є найбільшим шкідником для Українства, але громадянство українське не має досить моральних сил, щоб таку сволоту рішуче викинути з українського вжитку.

Раз Паліїв проти ОУН, я йому багато прощаю, але це вірно, що за останні часи (іноді мені приходить до голови), що й він не досить енергійно бореться проти оунівських шкідників. Я буду чекати далі й придивлятися. Покищо діяльність Палієва, на фоні галицького життя, не торкаючись його відносин до Церкви й до деяких ієрархів, як це мені взагалі здається, може бути корисною.

Греків ніяких зв'язків з центром Гетьманського Руху не має.

4) Микола Гострий – це наш гетьманець, він справжній монархіст і з Грековим нічого спільного, наскільки я знаю, не має. Що він пише в “Українських Вістях” – це не ставлю йому в мінус (в “Українських Вістях” пише багато гетьманців), бо наша ціль, щоб “Укр.Вісті” не друкували статей Грекова, тому чим більше наших статей, тим менше буде греківських.

5) Чому Паліїв так поступав в питанні осуду ОУН мені не зрозуміло. Думаю, що це якась місцева тактика (Мельник має в деяких колах популярність в Галичині). Може Паліїв думає, що Мельник не під впливом загального проводу ОУН та це, на жаль, неправда. Може Паліїв має якусь лінію в зв'язку взагалі з націоналістами, нарешті, може думає, що ще час не настав рішуче виступити проти ОУН і його голови. В усякім разі я не маю права думати про Палієва кепсько, іншими словами, що він у силу якихось нечистих причин є в зв'язку з ОУН, безпосередньо чи посередньо.

6) Спосіб діяння Палієва, коли він, як Ви кажете, зробив умову з іншими партіями, а потайки порозумівся з націоналістами, мені не подобається, але для того, щоб мати ясний погляд на цю справу, треба більше знати про всю цю історію; я її мало знаю, тому поки ясно не поінформуюся, я Вам не можу дати ясної відповіді.

Вищенаписане – відповідь на Ваш лист до мене. Тепер відповідаю на Ваш лист до Данила.

7) Дуже радий, що взагалі наш останній Комунікат Вам сподобався. Дуже радий, що Ви його, хоч і з скороченнями, передрукували в “Новій Зорі”. Зовсім не поділяю думки деяких українських політиків, між іншим і Палієва, що про такі справи, як ті, що з'ясовані в цьому комунікаті, не треба писати, бо це на руку нашим ворогам. По-перше, наші вороги, на жаль, від українців знають до найменших подробиць, значно раніше, ніж ми про це довідаємося; по-друге, чесне й справді сильне громадянство не боїться заявляти про свої темні сторони й не боїться прилюдно осуджувати шкідників своєї нації. Не чесно, гидко й

ганебно замовчувати “страха ради іудейська”, бо тоді наші люди подумують, що так робити, як в данім випадку робить ОУН, і не так вже кепсько.

8) Те, що Ви прочитали в “Укр. Слові” – це не відповідь на Комунікат, про який йде мова, а відповідь на статтю, що була вміщена в журналі “Нація в Поході”, де були витяги з Комунікату. В “Пробосм”, поганой часописі націоналастів, вміщено багато всяких дурниць у відповідь на Комунікат. Це очевидячки лише початок того, що ще буде в цій бруковій літературі з приводу цього Комунікату.

9) Гетьманська Преса і Комунікати та Бюлетені Гетьманської Управи будуть енергійно вияснити правду. Ваша точка погляду і проект Вашої відповіді будуть взяті на увагу. На сторінці 9 Ви пишете: “Гадаю, що консеквентна боротьба з підпіллям повинна” і т.д. Повністю згоджуюся з Вами, та що робити, Гетьманський Рух і Ви єдині, що стараються консеквентно боротись, а решта українських угруповань не хочуть ясно стати на ґрунт безкомпромісової боротьби, бо все думають, що вони можуть персонально програти на цьому. Таке становище для мене нестерпне і вносить у мою душу почуття неповаги до Українства, з чим я примиритись не можу, бо поставив все на карту для того, щоб витягнути все Українство на широкий, вільний шлях. Я певний, що це можна досягнути, але ясна річ, при одній умові: щоб було досить чесних, жертвенних, гордих за своє українське ім’я людей, а не якісь жалюгідні людці, що за сто злотих готові відступити все і вся, що зветься українським.

10) Я був би Вам дуже вдячний, коли б Ви мені докладно з’ясували, що трапилося на Загальних Зборах “Просвіти” у Львові 8.6.39; про яких націоналістів Ви згадуєте і в чому пішло на зустріч їм духовенство, а теж яка частина? До речі, що це “католицькі націоналісти”, та що то за пан редактор Глібовицький?

11) На останню точку мені найтрудніше Вам відповісти. По – перше, я й сам нахожу це зовсім нелогічним. Гетьманський Рух – це рух суто український і вільний рух; ми знаходимо, що Німеччина може нам допомогти – ми її поважаємо, але ми не агенти німецькі. Поважні німецькі групи розуміють нас і рахуються з нашою точкою погляду; є групи, що, очевидячки, дивляться інакше і думають, що для користи їх Держави їм треба мати щось інше. Ось в чому і розгадка того, що Ви бачите, чого не розумієте і про що мене питаєте. В кожній країні і в кожному громадянстві є світлі сили й сили тьми; світлі сили шукають всюди созвучних їм світлих сил, а сили тьми єднаються з подібними їм силами тьми, що їм з ними по дорозі. Вічний закон; ось тут те ж саме.

Треба, щоб світлі сили взяли гору. Це наше завдання. Бог не без милости. Я енергії і надії на перемогу не гублю. Але треба, щоб і в краю розуміли, де в Україні світлі сили і де сили тьми й щоб нам допомагали. Ви це жертвенно робите. Щире Вам за це спасибі .

Сердечно Вас поважаючий

Павло Скоропадський

Р. С. Надсилаючи статтю Коростовця, прошу її скоротити, а теж зреферувати її прихильно, хоч вона й слабенька, але все ж таки Коростовець такими статтями робить добре діло .

Джерела та література:

1. Вперше прізвища Гетьмана Скоропадського і В.Липинського як діячів українського консервативного руху та ідеологів українського монархізму в об'єктивному висвітленні з'являють в Україні починаючи з 1990 р. Див.: Потульніцький В.А. Обзор фондов украинки Восточноевропейского архивного института в Филадельфии, Австрийской национальной библиотеки в Вене // Перестройка в исторической науке и проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин. Тезисы докладов 5-й Всесоюзной конференции. 30 мая – 1 июня 1990 г. К., 1990. – С.142–145; В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. Матеріали міжнародної наукової конференції "В'ячеслав Липинський; історико-політологічна спадщина і сучасна Україна". 2-6 червня 1992. Київ, Луцьк, Крем'янець. – Київ-Филадельфія, 1994; Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського за матеріалами міжнародної наукової конференції з нагоди 120-ї річниці від дня народження Гетьмана П.Скоропадського і 75-ї річниці проголошення Української Держави 1918р. 13-15 травня 1993. Київ, Чернівці, Тростянець. – Київ, 1993.
2. Статут і регламент Українського Союзу Хліборобів-Державників // Центральний державний історичний архів у м.Львові (далі – ЦДІА у м.Львові), ф. 359, оп.1, спр.373, арк. 4.
3. Комунікат Центральної Управи Українського Союзу Хліборобів-Державників від 16. 06. 1925.
4. Згідно з Статутом і Регламентом УСХД та Наказом Головної Управи на час перебування на еміграції від 27 березня 1927 р. Рада Присяжних була своєрідним ідеологічним органом Союзу, а Головна Управа – виконавчим. Першим головою Ради Присяжних і до часу виходу з неї в 1930 р. внаслідок розходжень у поглядах на розвиток консервативного руху з П.Скоропадським і частиною членів УХДС був В.Липинський. До Ради Присяжних входили також О.Скоропис-Йолтуховський, граф А.Монтрезор, С.Шемет, Л.Сідлецький (Сава Крилач), Й.Климович, Є.Томашівський. Головна Управа, яка була призначена П.Скоропадським на місце Центру Об'єднаних Хліборобів і інших Класократичних Організацій в 1927 р., включала до свого складу в різні роки міжвоєнного періоду М.Кочубея, О.Скоропис-Йолтуховського, графа А.Монтрезора, В.Залозецького, О.Назарука, Б.Гомзина, Д.Скоропадського, С.Лощенка.
5. Про заснування та діяльність Українського наукового інституту в Берліні див.: Потульніцький В.А. Історія української політології. Київ, 1992. – С.35-41; Kumke Garsten. Das ukrainische wissenschaftliche Institut in Berlin. Zwischen Politik und Wissenschaft, in.: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 1995, Band 43, Heft 2, – S.218-253; Сидорчук Т., Потульніцький В. Гетьманська еміграція у міжвоєнній Німеччині і Український Науковий Інститут в Берліні (1926-1945) // Науковий збірник, присвячений 125-річчю від народження Гетьмана П.Скоропадського та 80-річчю проголошення Української Держави 1918 року. – К., 2000.
6. Життя та діяльність О.Назарука українською наукою вивчені лише фрагментарно. Див.: Лисяк-Рудницький І.Назарук і Липинський: історія їхньої дружби та конфлікту // Вячеслав Липинський. Архів. – Т.7. Листи Осипа Назарука до Вячеслава Липинського. – Філадельфія – Пенсильванія, 1973. – С.XV-XCVII.
7. Матеріали, що стосуються життя і діяльності П.Скоропадського на батьківщині до 1917 року, перебування на чолі Української Держави 1918 року зберігаються в об'ємних фондах Центрального державного історичного архіву у Києві, в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління. Див.: Папакін Г. Доля архівної спадщини Скоропадського у сховищах України // Останній гетьман, С.198-209. Частина документів еміграційного періоду життя П.Скоропадського знаходиться в архіві Східноєвропейського дослідного інституту ім. В.К.Липинського в Філадельфії, який сьогодні є ще малодоступним для українських дослідників.

8. Враховуючи дбайливість ставлення О.Назарука до листування та акуратність у відповідях своїм респондентам загалом, шанобливе ставлення до гетьмана зокрема, можна припустити, що у фонді 359 ЦДІА у Львові знаходяться всі листи, адресовані йому П. Скоропадським.
9. Вячеслав Липинський. Архів. – Т.7. Листи Осипа Назарука до Вячеслава Липинського. – Філадельфія – Пенсільванія, 1973.
10. ЦДІА у Львові, ф. 359, оп.1, спр. 316, арк.1.
11. Там само, арк.5.
12. Так само, спр.374, арк.222.
13. Там само, спр.316, арк.8.
14. Там само, арк.9.
15. Там само.
16. Там само, арк.18.
17. Там само, спр.205, арк.92.
18. Там само, спр.316, арк.8.
19. Там само, арк.27.
20. Там само, арк.16.
21. Відомо, що О.Назарук був одним з дійових учасників повстання проти гетьмана, перебуваючи в складі Січових Стрільців, які підтримали С.Петлюру в поваленні Гетьманату. Еволюція О.Назарука від радикала до палкого прихильника консервативно-гетьманської ідеї відбулася в результаті аналізу втрати Україною своєї незалежності, під впливом наукового обґрунтування ідеології українського консерватизму В. Липинського та особистого спілкування з ним і внаслідок власного життєвого досвіду, набутого під час перебування в Північній Америці на початку 20-х років. О.Назарук як активний учасник подій на Україні 1917-1919 рр., не раз намагався також проаналізувати причини та витоки поразки національно-визвольних змагань. У цьому відношенні є цікавим листування О.Назарука з В.Липинським. Див.: Вячеслав Липинський. Архів. – Т.7. Листи Осипа Назарука до Вячеслава Липинського. – Філадельфія-Пенсільванія, 1973.
22. ЦДІА у Львові, ф.359, оп.1, спр.316, арк. 57, 60, 69.
23. Так само, арк. 57.
24. Там само, арк. 67
25. Як ілюстрацію до наших висновків пропонуємо увазі читачів чотири найхарактерніші листи П.Скоропадського до О.Назарука.
26. У листі від 1.01.1938 р. до Павла Скоропадського Осип Назарук запитував Гетьмана, чому Данило Скоропадський, який на той час перебував у США та Канаді, не користувався під час офіційних зустрічей з українською еміграцією та представниками американської та канадської еліти титулом князь. О.Назарук мотивував своє запитання тим міркуванням, що титул Гетьманич, як йому здавалося, був не зрозумілий для іноземців. Павло Скоропадський відповів, що на його думку, ніхто, в тому числі він сам і його сини, не мають права самочинно приймати невідповідного їхньому статусу титулу, або перетворювати титул Гетьмана чи Гетьманича в іншу, більш звичну і сприятливу для іноземного вуха титулатуру.
27. Гетьман Михайло (1893 – ?) – журналіст, активний діяч гетьманського руху в США і Канаді, член Союзу Гетьманців-Державників. Під час подорожі Гетьманича Данила до США та Канади в 1937-1938 рр. був організатором і координатором усіх офіційних і неофіційних заходів, пов'язаних з поїздкою.